

Патапчук С.К., Канцавая Г.М. (Брэст)

ДАСЛЕДЧАЯ ДЗЕЙНАСЦЬ ЯК ІНСТРУМЕНТ ФАРМІРАВАННЯ ТВОРЧЫХ ЗДОЛЬНАСЦЯЎ МАЛОДШЫХ ШКОЛЬНІКАЎ

Задача сучаснай школы заключаецца не толькі ў тым, каб даць вучням глыбокія і трывалыя веды па розных прадметах, але і навучыць іх спосабам і прыёмам самастойнага авалодання ведамі ў працэсе класнай і пазакласнай дзейнасці, сфарміраваць у малодшых школьнікаў уменне адбіраць неабходныя звесткі, матэрыялы, факты ў вялікім патоку інфармацыі, узбагачаць імі свой інтэлект, пашыраць эрудыцыю.

Практыкай даказана, што самыя трывалыя веды набываюцца вучнямі ў ходзе даследчай дзейнасці.

Даследчая дзейнасць – гэта адзін з метадаў навучання, які пашырае кругагляд вучня, садзейнічае самаразвіццю, самааналізу, самаарганізацыі, самакантролю, міжвольнаму запамінанню вучэбнага матэрыялу, павышае самаацэнку, найлепшым чынам развівае творчыя здольнасці, маўленне і ўменне выступаць перад аўдыторыяй.

Вельмі важна ўлічваць, што працэс навучання пачаткам навуковага даследавання ўяўляе сабой паступовае і мэтанакіраванае фарміраванне ўсіх этапаў даследчай культуры школьніка: 1) аналіз і вылучэнне галоўнага, параўнанне, абагульненне і сістэматызацыя, азначэнне і тлумачэнне паняццяў, доказ; 2) праца з рознымі крыніцамі інфармацыі; 3) складанне анкет і правядзенне анкетавання сярод дарослых і аднагодкаў.

Даследчая праца ў пачатковай школе асабліва актуальная, паколькі менавіта на гэтым этапе вучэбная дзейнасць з'яўляецца вядучай. У гэты перыяд развіваюцца такія формы мыслення, якія далей забяспечваюць засваенне сістэмы навуковых ведаў, развіццё навуковага, тэарэтычнага мыслення. Каб вучэбная дзейнасць малодшага школьніка набыла трывалую матывацыйную аснову, ён павінен адчуць радасць разумовага напружання, пераадолення цяжкасцяў. Даследаванне, якое праводзіцца самастойна, даводзіцца да лагічнага канца – ці гэта не перамога? Адпаведна і веды, атрыманыя такім чынам, будуць больш асэнсаванымі і трывалымі.

Так як галоўным складнікам адукацыйнага працэсу з'яўляецца ўрок, важна выкарыстоўваць яго магчымасці для далучэння вучняў пачатковых класаў да даследчай дзейнасці. Даволі часта настаўнік сутыкаецца з нежаданнем дзяцей выконваць даследчыя заданні. Прычын, на наш погляд, некалькі: боязь не справіцца, катастрафічная лянота «камп'ютарнага» пакалення (вялікі паток інфармацыі, зніжэнне чытацкіх здольнасцяў),

няведанне этапаў даследчай дзейнасці, імгненнасць і няздольнасць сканцэнтравана на адной тэме.

Таму настаўніку ў структуру ўрока неабходна паступова ўключаць даследчыя заданні, якія пасільныя вучням пачатковых класаў і рашэнне якіх прынясе ім рэальную карысць. Тэма таксама павінна быць арыгінальнай, у ёй павінен прысутнічаць элемент нечаканасці, незвычайнасці. Арыгінальнасць у гэтым выпадку трэба разумець не толькі як здольнасць знайсці нешта незвычайнае, але і як здольнасць нестандартна глядзець на традыцыйныя, звыклыя прадметы і з'явы. Фармулёўка задання павінна гучаць так, каб праца магла быць выканана адносна хутка, каб першыя даследчыя вопыты вучняў не патрабавалі доўгага прамежку часу. Гэта аптымальна для далучэння да даследчай дзейнасці шырокага кола малодшых школьнікаў. Доўга мэтанакіравана працаваць у адным накірунку дзіцяці вельмі цяжка. Даследчае заданне павінна быць цікавым для вучня і выконвацца ім толькі добраахвотна. Жаданне што-небудзь даследаваць у чалавека ўзнікае толькі тады, калі аб'ект здзіўляе, выклікае цікавасць. Тэма, «навязаная» вучню, якой бы важнай яна ні здавалася нам, дарослым, патрэбнага эфекту не дасць. Гэта, зразумела, патрабуе ад настаўніка такту, увагі, часу. Настаўніку важна элементарна не забыць пракантраляваць вучня, паказаўшы сваю зацікаўленасць, падтрымаўшы першыя вопыты: удалыя ці не вельмі, стварыць сітуацыю поспеху, дапамагчы школьніку «вырасці» ў сваіх вачах, паверыць у свае сілы.

Заданні даследчага характару неабходна ўключаць у сістэму ўрокаў на розных этапах: на этапе тлумачэння матэрыялу ці на этапе замацавання матэрыялу; у якасці дамашніх заданняў. На этапе замацавання матэрыялу можна прапанаваць творчыя заданні з элементамі даследавання. Напрыклад, памяняйце месцамі прымету і прадмет, акалічнасць і дзеянне: *У вясновым лесе прыемна пахне свежай хвой і першымі краскамі.* Вучні, стварыўшы інверсійны тэкст, адчуваюць, што ўзнікла іншае гучанне – паэтычнае: *У лесе вясновым пахне прыемна хвой свежай і краскамі першымі.* Магчыма, пасля такіх трансфрамацый дзецям будзе больш зразумела, чаму проза можа быць лірычнай.

Паспрабуем апісаць сістэму даследчай дзейнасці пачаткоўцаў.

Пачынаючы з першага класа неабходна выкарыстоўваць спецыяльныя гульні і заданні, якія дазваляюць актывізаваць даследчую дзейнасць дзіцяці, дапамагаюць засвойваць першасныя навыкі правядзення самастойных даследаванняў.

Першы этап – гэта трэніровачныя заняткі з класам, якія даюць магчымасць пазнаёміць кожнага вучня з тэхнікай правядзення даследавання. З першых дзён знаходжання дзіцяці ў школе яго неабходна

вучыць знаходзіць інфармацыю: задаваць пытанні самому сабе, запытаць у дарослага, паглядзець у дапаможніках, паназіраць, правесці эксперымент, пашукаць у камп'ютары.

Пазней можна правесці ўрок-трэнінг, мэта якога – вучыць малодшых школьнікаў, як трэба збіраць усю даступную інфармацыю па тэме даследавання і апрацоўваць яе так, як гэта робяць вучоныя. Напрыклад, можна прапанаваць такое заданне: *падрыхтуйце наведамленне пра жывёлу*. Вызначыўшы паслядоўнасць працы, дзеці пачынаюць збіраць матэрыял. Аднак пачаткоўцам вельмі цяжка ўтрымліваць звесткі ў галаве або запісваць, так як у дзяцей яшчэ не выпрацаваны навык пісьма, таму можна прапанаваць стварыць схему-малюнак. Здоўнасць вучня рабіць кароткія запісы, знаходзіць пэўныя значкі сведчыць пра ўзровень развіцця асацыятыўнага мыслення і творчых уяўленняў. Спачатку дзецям могуць дапамагаць бацькі, якім настаўнік папярэдне растлумачыць мэту даследавання, яго выніковасць. Яны сумесна з вучнямі падбіраюць літаратуру, чытаюць артыкулы па тэме, заносзяць неабходную інфармацыю на ліст-схему. Затым сабраныя звесткі аналізуюцца і абагульняюцца, пасля чаго даследчыкі робяць наведамленні, якія неабходна абавязкова абмеркаваць. У ходзе абмеркавання выступленняў вучні маюць магчымасць задаваць пытанні. Так пачаткоўцы знаёмяцца з агульнай схемай даследчай дзейнасці. Колькасць калектыўных заняткаў трэніровачнага плана – адны на чвэрць. На гэтым этапе настаўнік выступае ў ролі кансультанта.

Пачынаючы з другога класа настаўнік працуе над фарміраваннем уменняў бачыць праблемы, задаваць пытанні, даваць азначэнні паняццям, класіфікаваць назіранні, рабіць вывады, структураваць матэрыял і інш. Важная роля тут адводзіцца заданням і практыкаванням, накіраваным на развіццё ў малодшых школьнікаў умення бачыць праблемы. Напрыклад, *паглядзі на свет чужымі вачыма*. Для таго каб сфарміраваць умненне глядзець на аб'ект даследавання з розных пунктаў погляду, можна прапанаваць вучням выканаць наступныя практыкаванні: 1) *прадоўжыце незакончанае апавяданне*; 2) *складзіце апавяданне ад імя іншага персанажа (уявіце, што вы на некалькі хвілін сталі дзённікам у партфелі Наташы, каменьчыкам на сцяжынцы і г.д.)*; 3) *прыдумайце апавяданне, выкарыстаўшы наступную канцоўку: ... празвінеў званок, а Міша ўсё стаяў каля дошкі*; 4) *вызначце, колькі значэнняў у прадмета (знайдзіце як мага больш варыянтаў нетрадыцыйнага, але пры гэтым рэальнага выкарыстання, напрыклад, цагліны, газеты, кавалачка крэйды)*; 5) *назавіце як мага больш прымет прадмета (напрыклад, стала, падручніка, партфеля, алоўка і г.д.)*.

Пасля гэтага можна вучыць дзяцей будаваць гіпотэзу. Пабудова гіпотэз – аснова даследчага, творчага мыслення. У фарміраванні ўмення выпрацоўваць гіпотэзы эфектыўныя наступныя практыкаванні: *давайце разам падумаем, чаму летам снег у гарах не растае; чаму многія дзеці любяць камп'ютарныя гульні і г.д.*

Як вядома, любое пазнанне пачынаецца з пытання. Таму адным з важных даследчых уменняў з'яўляецца ўменне задаваць пытанні. Для яго фарміравання можна выкарыстаць наступныя практыкаванні: 1) *паказаць дзецям малюнку з адлюстраваннем людзей, жывёл і прапанаваць задаць ім пытанні; 2) якія пытанні дапамогуць табе даведацца нешта новае пра прадмет, які ляжыць на стале?; 3) гульня «Знайдзі загаданае слова» (вучні задаюць розныя пытанні аб адным і тым жа прадмеце, якія пачынаюцца са слоў «што», «як», «чаму», «навошта»).*

Настаўніку неабходна вучыць малодшых школьнікаў таксама даваць азначэнні паняццям. Для фарміравання гэтага ўмення можна выкарыстоўваць адносна простыя прыёмы: *апісанне, параўнанне сваіх апісанняў з апісаннямі гэтых жа прадметаў вучонымі ці аднакласнікамі; адрозненне (напрыклад, вясна і восень – поры года, але чым яны адрозніваюцца), абагульненне.* Як вядома, абагульненне – гэта лагічная аперацыя пераходу ад відавочнага паняцця да родавага шляхам адкідвання ад зместу відавочнага паняцця яго відаўтваральных прымет. Для гэтага можна выкарыстаць наступнае заданне: *з прыведзеных паняццяў пабудаваць такія рады, у якіх кожнае наступнае паняцце было б родавым у адносінах да папярэдняга.*

Важным сродкам развіцця ўменняў даваць азначэнні з'яўляюцца звычайныя загадкі, а таксама складанне і разгадваанне крыжаванак.

Вучняў пачатковых класаў неабходна вучыць класіфікаваць. Выпрацоўцы гэтага ўмення садзейнічае папулярнае заданне «чацвёрты лішні». Прадметы вучым малодшых школьнікаў класіфікаваць па асноўнай прымеце, па колеры, па форме і г.д. Карысныя практыкаванні на класіфікацыю з памылкамі. Такія заданні развіваюць крытычнае мысленне, што вельмі важна ў даследчай дзейнасці.

Важным уменнем даследчыка з'яўляецца ўменне назіраць, фарміраванне якога можна праводзіць праз выкананне наступных практыкаванняў: 1) настаўнік паказвае дзецям які-небудзь прадмет, яны яго ўважліва разглядаюць, а затым прапануецца дзецям заплюшчыць вочы, успомніць і пералічыць усе дэталі прадмета; 2) намалойце прадмет па памяці; 3) праца з парнымі малюнкамі, якія маюць адрозненні.

Даследчая праца прадугледжвае правядзенне эксперыменту. Самыя цікавыя эксперыменты – гэта, зразумела, рэальныя вопыты з рэальнымі

прадметамі і іх уласцівасцямі, у ходзе якіх пачаткоўцы вучацца аналізаваць, вылучаць галоўнае, рабіць вывады.

Як вядома, поспех дзейнасці ў многім залежыць ад яе арганізацыі. Пад кіраўніцтвам настаўніка павінен складацца план-графік выканання даследавання. Педагагічнае кіраўніцтва павінна ажыццяўляцца на ўсіх этапах выканання працы, але найбольш важнае яно на этапе фармулявання тэмы, акрэслівання мэты, зыходных палажэнняў, а таксама пры аналізе выкананай працы.

Тэмы, якія можна выкарыстоўваць у якасці даследчых у пачатковых класах, могуць быць: 1) фантастычныя, якія арыентаваны на распрацоўку фантастычных аб'ектаў і з'яў; 2) тэарэтычныя, якія арыентаваны на працу па вывучэнні і абагульненні фактаў, матэрыялаў, якія ўтрымліваюцца ў розных крыніцах; 3) эмпірычныя, якія зводзяцца да правядзення ўласных эксперыментаў.

На ўсіх этапах даследчай працы настаўнік павінен ясна ўсведамляць, што асноўны вынік такой работы – гэта развіццё творчых здольнасцяў дзяцей, набыццё імі новых ведаў, уменняў і навыкаў. Гэта асабліва бачна падчас абароны вучнямі сваіх прац – аднаго з самых важных этапаў навучання будучага даследчыка. Пра выкананую працу малодшаму школьніку трэба не толькі расказаць, але яе, як і любое сапраўднае даследаванне, неабходна абараніць публічна. Падчас абароны пачаткоўцы вучацца выкладаць інфармацыю, даказваць свой пункт погляду, сутыкаюцца з іншымі поглядамі на праблему.

Для ацэнкі вынікаў працы фарміруецца журы, якое ацэньвае пазнавальную вартасць тэмы, арыгінальнасць і каштоўнасць сабранага матэрыялу, структуру і логіку працы, мову і стыль выкладу, адказы на пытанні. Акрамя гэтага, можна адзначыць працы па намінацыях: за самы цікавы эксперымент, за самую арыгінальную тэму, за самае яркае выступленне, за самае навуковае даследаванне і г.д. Найлепшыя працы рэкамендуюцца журы да ўдзелу ў раённым конкурсе.

Такім чынам, даследчая праца малодшага школьніка – гэта не проста адзін з метадаў навучання, гэта шлях фарміравання асобага стылю дзіцячага жыцця і вучэбнай дзейнасці.